

БӨЛІМ: ДЕФЕКТОЛОГИЯ

Ақыл-есі кем балалардың сөйлеуінің дамуының негізгі себептері.

ЖАРИЯЛАНДЫ
16.04.2022СІЛТЕМЕ
<https://bilimger.kz/118698/>

Бұл мақалада.Әр адам қоғамда белгілі бір орын алады, сондықтан әрқашан айналасындағы адамдармен тиісті қарым-қатынаста болады. Қарым-қатынас процесі арқылы адам өзін және басқа адамдарды түсінуге, олардың сезімдері мен әрекеттерін бағалауға мүмкіндік алады, бұл өз кезегінде өзін және өмірдегі мүмкіндіктерін жүзеге асыруға және қоғамда өз орнын алуға мүмкіндік береді. Демек, қарым – қатынас жеке тұлғаны қалыптастырудың маңызды факторы, адам қызметінің негізгі түрлерінің бірі, басқа адамдармен өзара әрекеттесу арқылы өзін-өзі тануға және бағалауға бағытталған. Л. с. сенгендей Выготский, адам психикасының дамуы тек бірлескен қызмет пен қарым-қатынаста болады. Байланыс саласындағы бұзушылық адамның дамуына әсер етеді. Балалардың өздері туралы идеясы бұрмаланады, баланың өзін тұлға ретінде тануы қиындайды, бұл тұлғааралық қатынастардың қиындықтарына әкеледі.

Ақыл-ойы бұзылған бала үшін қарым-қатынас жасау өте маңызды. Егер бала өз тілектерін, қажеттіліктерін білдіре алса, көмек сұрап, онымен сөйлесетін адамдардың сөздеріне жауап бере алса, ол үлкен әлемге кіре алады. Бұл қабілет оның айналасындағы әлемге бейімделетін, онда өмір сүруді Үйренетін құрал болады.

Қарым-қатынас қажеттілігі туа біткен емес. Ол өмір барысында пайда болады және жұмыс істейді, баланың басқалармен өзара әрекеттесуінің өмірлік тәжірибесінде қалыптасады. Баланың ересектермен қарым-қатынас қажеттілігі бастапқы органикалық қажеттіліктерге негізделген биологиялық қажеттілік ретінде пайда болады, содан кейін жаңа сезімдерге әлеуметтік қажеттіліктер пайда болады.

Кез – келген адамның, әсіресе психикалық ауытқулары бар мүгедектің жеке басының дамуына оның жақын ортасы-ата-анасы, туыстары әсер етеді. Мұғалімдер мен тәрбиешілер де Ақыл-есі кем балалардың ортасы болып табылады және олардың жеке басының дамуына әсер етеді. Күнделікті өмірде ақыл-есі кем мүгедектер кездесетін қарапайым адамдар да әсер етеді.

Ақыл-есінің ауыр бұзылуы бар балалар біреудің сөйлеуін нашар түсінеді; олар сөйлеушінің үнін, интонациясын, бет-әлпетін және көбінесе олардың қажеттіліктеріне байланысты жеке тірек сөздерді алады. Ақыл — есі кем баланың өмірінің әртүрлі кезеңдерінде — туғаннан бастап ересек жасқа дейін қарым-қатынас дағдыларын дамыту және жетілдіру мұғалімдерден, психологтардан, ата-аналардан көп көңіл мен шыдамдылықты талап етеді. Мұғалімдер мен ата-аналар қарым-қатынас дағдыларын дамытуға көмектесу және бағыттау үшін барлық іс-әрекеттерде оның мінез-құлқы мен сөйлеу реакцияларына бақылауды күшейтуі керек. Ақыл-есі кем адамның бет-әлпетін бақылау, оның сезім мүшелерінің дамуы мұғалімдердің назарынан тыс қалмауы керек. Әр түрлі іс-шаралар, жаттығулар және тұрмыстық заттарды пайдалану бұл бағытта айтарлықтай пайда әкеледі. Ақыл-есі кем балаға көбінесе бәрін үйрету керек, тіпті күлімсіреу керек. Күлімсіреу бізге туғаннан емес, әлеуметтік факторлардың әсерінен ғана пайда болатыны белгілі. Ақыл-есі кем балалармен үнемі қарым-қатынас жасау керек, олардың іс-әрекеттерін тыныш, жылы шырайлы интонациямен тегіс, тыныш сөйлеумен сүйемелдеу керек. Олармен жасалатын әрекеттерді атай отырып, көбірек сөйлесу керек. Керек, үнемі көңіл бөліп, танымдық қызығушылық орындалатын қызмет және окружению.

Терең ақыл-ой кемістігі бар балалардың сөйлеу дамуының ерекшеліктері.

Ақыл-есі кем балалардың ақыл-ойының өрескел бұзылуымен тығыз байланысты сөйлеудің терең дамымауы бар. Сөйлеудің дамымау дәрежесі көбінесе жалпы психикалық дамымау дәрежесіне сәйкес келеді және мотор тілінің даму ерекшеліктеріне байланысты. Кейбір жағдайларда, бұл бұрын естілген интонацияны сақтай отырып, мағынасыз штампталған сөз тіркестерінің ағыны. Басқа жағдайларда, сөйлеу пайда болмайды және бірнеше жылдар бойы дерлік дамымайды. Бұл «сөйлемейтін» балалар. Бұл балалар олардың жағдайы бойынша гетерогенді. Кейбір қоршаған ортаға бей-жай қарамайтындар сөйлеуді пайдаланбайды. Басқалары үнемі бір монотонды дыбысты айтады, бұл байланыс құралы емес.

Тағы бірнеше адам сөйлеу емес құралдарды пайдаланады (саусақтарын қажетті затқа немесе ойыншыққа көрсетеді). Бұл топ жасына қарамастан сөйлеу жағынан ең қиын және ақыл-есі кем балалардың жалпы санының 20-25% құрайды. Интеллектуалды жетіспеушіліктің айқын дәрежесі бар баланың сөйлеу дамуы функцияның кеш қалыптасуымен, сөйлеу механизмдерінің қалыптасуының ұзақ кезеңдерімен және сөйлеу мәлімдемесін іске асырудың сапалы жетілмегендігімен сипатталады. Ерте жаста мұндай балалар коммуникацияның ауызша формаларын дамытуды кешіктіреді. Олар қоршаған ортаға бей-жай қарамайды, әдетте қарым-қатынас әрекеттеріне жауап бермейді. Оларда қалпына келтіру кешені жоқ (мотор реакциясы, күлімсіреу, серуендеу). Алғашқы сөздердің пайда болу мерзімі кешіктірілді. Олардың көпшілігінде жеке сөздер 5-6 жасқа дейін пайда болады. Бұл балалар өздерінің сөйлеген сөздерін өте шектеулі

түсінеді. Сөйлеу олардың мінез-құлқын реттеуші емес. Өзінің сөйлеуі соншалықты нашар дамыған, ол байланыс функциясын орындай алмайды. Кейбір балаларда жеткілікті кең лексикасы бар, сөйлеу мөрлерінің белгілі бір жиынтығынан тұратын эхолальды, мағынасыз сөйлеу жазылады.

Сөйлеудің коммуникативті функциясының дамымауы, өкінішке орай, қарым-қатынастың басқа құралдарымен, атап айтқанда вербальды емес (мимика, ым-ишара) өтелмейді. Балалар қимылдарды нашар түсінеді және коммуникативті қимылдарды өздігінен игере алмайды. Бұл оларды басқа психофизикалық ауытқулары бар балалардан (есту, сөйлеу және т.б.) ерекшелендіреді. Дыбысты айту сөйлеу аппаратының анатомиялық және функционалдық ерекшеліктеріне байланысты өрескел бұзылған (құрылымның патологиясы, бұлшықет тонусының төмендеуі, қозғалыс озбырлығының бұзылуы, фонемалық есту мен қабылдаудың өрескел дамымауы. Есту қабілетінің көлемі азаяды, бұл баланың игерген лексикалық құралдарының көлемін шектеуге әкеледі.

Егер жүйелі тәсіл қолданылса, қабылдау процестерінің дамымауы тиімді түрде түзетілуі мүмкін. Практикалық материалды кезең-кезеңімен бөлу олардың ерекше мүмкіндіктеріне сәйкес жүзеге асырылады. Әрбір дағдыларды қалыптастыру дәйектілігі алдыңғы (негізгі) дағдылардың қалыптасу деңгейімен, онтогенездегі оның даму кезеңдерімен және оның қалыптасуының айналма жолдарының болуымен анықталады. Интеллектуалды ауытқулары бар балалардағы сөйлеу бұзылыстары кең таралған, патогенез мен симптомдардың күрделілігімен сипатталады. Мұндай балалардағы сөйлеу ақаулары танымдық белсенділіктің дамымауымен байланысты болуы мүмкін және басқа факторлармен (есту қабілетінің төмендеуі, сөйлеу моторикасының бұзылуы, артикуляциялық аппарат құрылымының ауытқулары және т.б.) байланысты болуы мүмкін.

Интеллектуалды дамымаған балалардағы сөйлеу бұзылыстарының ерекшелігі және оларды түзету олардың жоғары жүйке белсенділігі мен ақыл-ой дамуының ерекшеліктерімен анықталады.

Интеллектуалды ауытқулары бар балалардағы сөйлеу кемістігінің құрылымы биологиялық және әлеуметтік факторлардың күрделі өзара әрекеттесуіне байланысты.

Бұл балаларда сөйлеудің реттеуші функциясы төмендейді, ол әдетте баланың мінез-құлқында өте ерте маңызды рөл атқара бастайды. Дағдылар мен дағдыларды игеру барысында артта қалған балалар көрнекі материалға көбірек сүйенеді,

Интеллектуалды дамымаған балалардағы сөйлеу моторикасының дамуы баяу, бөлінбеген; сөйлеу процесінде тыныс алу, фонаторлық және артикуляциялық қозғалыстарды үйлестіру қиын.

Осы санаттағы балалардың психикалық дамуының алғашқы белгілері сөйлеу функциясын игеру процесін айтарлықтай бұзады. Аналитикалық және синтетикалық белсенділік деңгейінің төмендеуі фонемалық қабылдаудың бұзылуынан көрінеді.

Танымдық іс-әрекеттің бұзылуы тілдің семантикалық жағын игерудегі қиындықтарға әкеледі.

Олигофрениясы бар балаларда аналитикалық-синтетикалық қызметтің жалпы дамуына байланысты тілдік жалпылау үлкен қиындықпен қалыптасады, тіл заңдылықтары игеріледі.

Ақыл-есі кем балаларда сөйлеу қарым-қатынасына қажеттіліктің күрт төмендеуі байқалады, бұл шектеулі сөйлеу байланыстарына әкеледі және сөйлеуді меңгеру процесіне теріс әсер етеді.

Осылайша, анатомиялық-физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік факторлардың күрделі өзара әрекеттесуі сөйлеуді дамыту процесінің сапалық ерекшелігін, ақыл-есі кем балалардағы сөйлеу бұзылыстарының кең таралуы мен тұрақтылығын анықтайды.

Танымдық және сөйлеу дамуы бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ ақыл-ойдың төмендеу дәрежесі мен сөйлеу деңгейінің арасында тікелей байланыс жоқ. Көптеген ақыл-есі кем балалардың сөйлеу қабілетінің дамуы деңгейі олардың ақыл-ойының дамуына мүмкіндік бергеннен әлдеқайда төмен деп айтса да болады.

Мақала авторы: Нураддин Назым

ҚМ АА Күәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.